

PUTOPISI JOSIPA MODRIĆA O CRNOJ GORI*

OLIVERA POPOVIĆ

Univerzitet Crne Gore u Podgorici

Filološki fakultet u Nikšiću

Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora

oljapop@yahoo.it

UDK: 821.163.42-992

(497.16)''18/19''

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 12. 7. 2018.

Prihvaćen za tisak: 27. 11. 2018.

Rad analizira putopisne napise o Crnoj Gori Zadrana Josipa (Joze) Modrića, novinara i publicista, bečkog studenta, koji se potpisivao i kao Giuseppe Modrich i Modric, a pisao je i objavljivao svoje radove na talijanskom jeziku. Istraženi su povodi njegovih dviju posjeta Crnoj Gori 1892. i 1902. kao i njegova imagološka slika te zemlje i njenih stanovnika, Crnogoraca, koja se dijelom poklapa, a dijelom odstupa od uvriježene, stereotipne slike o njima u europskim putopisnim zapisima s konca 19. i početkom 20. stoljeća. U svojim je putopisima Josip Modrić dao znatan doprinos formiranju, usvajanju i promjeni diskurzivne prakse o kraljevini Crnoj Gori toga vremena, u vremenu kad se, zbog specifičnih povijesnih okolnosti vezanih za dinastije Savoia i Petrović, bilježi znatan porast interesa talijanske javnosti za ovu prekojadransku zemlju.

KLJUČNE RIJEČI:

Crna Gora, imagologija, Josip Modrić, putopis, prekojadranski drugi

1. Interes stranih putnika za Crnu Goru i Crnogorce u 19. stoljeću poticali su razni politički i ratni događaji u okviru problematike vezane za rješavanje istočnog pitanja kao i zapisi posjetitelja koji su u toj zemlji boravili tijekom prvih desetljeća toga stoljeća, ukazujući na njene karakteristike i posebnosti. Nakon Berlinskog kongresa (1878.) na kojem je Crna Gora dobila međunarodno priznanje državne neovisnosti, interes stranih putnika, do tada usredotočen uglavnom na sukobe Crnogoraca s Turcima, sve se više okreće prema drugim vidovima života u kraljevini. U Italiji je pak u

* Istraživanja za ovaj rad obavljena su u sklopu međunarodnog naučno-istraživačkog projekta Crnogorsko-hrvatski povijesni, književni i kulturni odnosi, koji su podržali Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske i Ministarstvo nauke Crne Gore.

drugo polovici 19. stoljeća sve prisutnija moda putovanja, što je potaknulo i osnivanje specijaliziranih časopisa. Te su publikacije nastojale približiti čitateljima daleke ili teško dostupne zemlje, kao i manje poznate krajeve same Europe. Prvi talijanski putopisni časopis bio je *Giro del Mondo* (Put oko svijeta) koji su 1863. pokrenuli talijanski izdavač Emilio Treves (1834.–1916.) i francuski publicist Édouard Charton (1807.–1890.). Potonji je tri godine ranije bio pokrenuo istoimenu publikaciju *Tour du Monde* u Francuskoj čime je uspostavio uzor za slične časopise u Španjolskoj, Engleskoj i Njemačkoj. U *Giro del Mondo* objavljivani su prijevodi s francuskog jezika putopisnih djela o Crnoj Gori. Reportaže iz časopisa često su ponovno objavljivane u Trevesovoj ediciji *Biblioteca di Viaggi*. Taj je milanski izdavač kasnije pokrenuo i časopis *Giornale popolare di viaggi* (1871.).

Među prvima koji su o novopriznatoj balkanskoj državi ostavili putopisni zapis na talijanskom jeziku bio je i Zadrani Josip Modrić (1855.–1916.). Nakon studija i diplome na Filozofskom fakultetu Bečkog sveučilišta, Modrić je radio kratko vrijeme kao profesor hrvatskog jezika u Splitu, da bi se potom počeo baviti novinarstvom. U Trstu je osnovao list *Secolo* u kojem je objavio više feljtona o Dalmaciji, a nakon toga je prešao u Beograd, gdje je bio zaposlen u Ministarstvu javnih poslova. Posljednja desetljeća života Modrić je proveo u rodnom Zadru gdje je osnovao *Zadarski list* koji se ugasio nakon svega par mjeseci.¹ Putovao je širom svijeta (Argentina, Bugarska, Egipat, Rusija i dr.) i pisao putopise na talijanskom jeziku čime je stekao ugled vrsnog putopisca i novinara.²

U Crnoj Gori Modrić je boravio u dva navrata. Prvi put je to bilo u jesen 1891. godine u okviru njegova putovanja rodnom Dalmacijom koje je opisao u knjizi *Rimska*

¹ Za detaljnije podatke o Modriću usp. Tresić-Pavičić 2007: 281–282; Nicolardi 2010: III; Anonim 1916: 5; Garbin i De' Vidovich 2012: 76.

² Modrić je napisao sljedeća putopisna djela: *Nella Bulgaria unita: note di viaggio: Serbia e Bulgaria, Da Belgrado a Sofia, la capitale della Bulgaria unita*, Tipografia di A. Levi, Trieste, 1889; *Repubblica Argentina: note di viaggio: da Buenos Aires alla Terra del Fuoco*, Libreria editrice Galli, Milano, 1890; *Abbazia, stazione climatica, bagni di mare, alpinismo, una colonia di civiltà, lettere dell'Istria*, Tipografia degli operai, Milano, 1891; *Vienna, note e ricordi di viaggio, intorno alla Burg*, Premiata Lito-Tipografia Editrice Vitaliani, Zara, 1891; *Russia: note e ricordi di viaggio, Varsavia, Vilna, Pskov, Pietroburgo, Novgorod, Vologda, Rostov, Mosca, Tula, Kursk, Kiev, Odessa*, L. Roux e C., Torino, Roma, 1892; *Ilidze: lettere dalla Bosnia: viaggiando, Sarajevo, una giornata ad Ilidze*, Augusto Levi, Trieste, 1895. Modrić je i autor povijesnog romana *I Conti di Bribir* (Bribirski knezovi, 1894.) te drugih djela o različitim temama, *Gli inglesi a Suaskim* (Englezi u Suaskimu), 1885; *La pesca di mare e le misure necessarie per favorirne e rialzarne le sorti* (Pomorsko ribarstvo i nužne mjere kako bi se poboljšali i uvećali njegovi učinci), autora Antonia de Vukovica u prijevodu Josa Modrica, Pastori, Trieste, 1894; *La questione del giorno, l'impianto della luce elettrica a Zara, Sebenico e Spalato: una Manchester croata* (Pitanje dana, uvođenje električne rasvjete u Zadr, Šibeniku i Splitu: hrvatski Manchester), Pastori, Trieste, 1894. (Garbin i De' Vidovich 2012: 76).

– *mletačka – suvremena Dalmacija*, objavljenoj godinu dana kasnije u Torinu (Modrich 1892). U putopisu, s istaknutom posvetom piscu i političaru Ruggieru Bonghiu (1826.–1895.), Modrić detaljno opisuje dalmatinsku prirodu i urbane centre kao i najznačajnije kulturne i povijesne spomenike i znamenite osobe. Posebnu je pažnju posvetio opisu Dalmatinaca i njihovih tradicija, aktivnosti i međusobnih odnosa. Iz putopisa je očigledna nakana da se promijeni negativna slika Dalmacije koja je prevladavala u publicistici tijekom 18. i početkom 19. stoljeća (Nicolardi 2010: III–IV). U jednom od ukupno četrdeset poglavlja ovog doista opsežnog putopisa koji broji preko pet stotina stranica, naslovljenom “Let među sokolovima”, Modrić opisuje i svoj posjet Crnoj Gori (Modrich 1892: 320–334).³

Na putovanje je Modrić krenuo parobrodom iz Pule i obišao cijelu Dalmaciju, njene otoke i obalu. U Crnu Goru stigao je iz Kotora, a taj je njegov izlet organizirao Petar Ramadanović, tadašnji crnogorski konzularni zastupnik u gradu pod austrijskom upravom. Do crnogorske prijestolnice, Cetinja, Modrić je iz Kotora putovao kočijom, u društvu brata tadašnjeg crnogorskog ministra financija Petra Matanovića. Idućeg je dana obišao grad i njegove znamenitosti, a potom se spustio u Rijeku Crnojevića, mjesto na Skadarskom jezeru, gdje se susreo s crnogorskim knjazom, Nikolom I. Petrovićem Njegošem (1840.–1921.), koji je ondje običavao provoditi zimske mjesece. S Rijeke Crnojevića vratio se istoga dana, pri čemu se na Cetinju zadržao još samo jednu noć prije povratka u Kotor.

U poglavlju o Crnoj Gori Modrić opisuje njen karakteristični planinski pejzaž i prijestolnicu Cetinje i bilježi brojne detalje iz susreta sa crnogorskim knjazom i drugim Crnogorcima. Iako su i na ovog putopisca, kao i na neke njegove prethodnike koji su o toj planinskoj zemlji pisali na talijanskom jeziku neprohodni i krševiti predjeli i težak život ljudi nastanjenih u njima ostavili zastrašujući dojam,⁴ on opaža i istiće razvoj koji je Crna Gora ostvarila u godinama nakon Berlinskog kongresa. Tako on hvali udobnost cetinjskog hotela u kome je odsjeo, kao i raznovrsnost i izvrstan okus jela koja su mu bila poslužena. Navodi brojne javne institucije smještene na Cetinju: škole, kazalište, ministarstva, zatim bolnicu i, naposljetku, zatvor, što je sve dokaz državnog i civilizacijskog napretka. Posebno ističe ljepotu knjaževog dvora, zatim domova pojedinih senatora te zgradu kazališta “Zetski dom”.

Posebnu posjetiteljevu pozornost privukla je Njegoševa vladarska rezidencija, zva-

³ Izvodi iz tog poglavlja Modrićeve knjige objavljeni su povodom vjenčanja talijanskog prestolonasljednika Viktora Emanuela III. s crnogorskom princezom Jelenom Petrović Njegoš pod naslovom „Nel Montenegro“ u listu *Paese*, 21/1896., 35 (29. VIII.) 2; 36 (5. IX.) 2 i 37 (12. IX.) 2.

⁴ U to su vrijeme Crnu Goru opisali talijanski botaničar Antonio Baldacci (Baldacci 1886; Baldacci 1891) i putopisac Vincenzo Vannutelli (Vannutelli 1886).

na Biljarda u kojoj je bila smještena Državna štamparija. U njoj su se u to vrijeme, između ostalog, tiskala dva crnogorska glasila: službeni list *Glas Crnogorca* i jedan književni časopis.⁵ U Biljardi je Modrić posjetio salu u kojoj su bili čuvani crnogorski ratni trofeji, među kojima je poseban dojam na posjetitelje ostavljala balzamirana glava skadarskog vezira Mahmut-paše Bušatlije, čuvana kao uspomena na jednu od najznačajnijih pobjeda Crnogoraca nad Turcima iz 1796. godine. Svojim odabirom da od preko dvadeset prostorija u Biljardi čitateljima opiše upravo te dvije, Modrić je želio istaknuti da je vladarska rezidencija mjesto susreta staroga i novog u Crnoj Gori, mjesto na kojem se upravo oblikovala suvremena kultura koja pamti i čuva sjećanje na ratničku prošlost svojih stanovnika.

Od ostalih znamenitosti u crnogorskoj prijestolnici Modrić je posjetio i Cetinjski manastir te utvrdu zvanu Tablja koje se nalazi iznad njega, a koja je, kako navodi, nekoć služila kao mjesto na kojem su bile izložene odrubljene glave neprijatelja. Taj običaj je čest motiv i u ranijim putopisnim prikazima Crne Gore što, imajući u vidu njegov snažan imagološki potencijal, nije bilo začudno (Ford 1959: 363; Jezernik 2010: 87–89; Caccamo 2011: 105). Međutim, za razliku od prijašnjih posjetitelja, Modrić utvrdu Tablja pominje u kontekstu spomeničkog nasljeđa i podsjećanja na prošla vremena. Među cetinjske znamenitosti i zanimljivosti putopisac je uvrstio i jedan stari brijest pod kojim su, prije osnivanja institucija sudstva u zemlji, crnogorski vladari, pa i sam tadašnji knjaz Nikola, na tradicionalan način rješavali sporove i pritužbe svojih podanika.

Najzanimljiviji je dio poglavlja o Crnoj Gori posvećen Modrićevu susretu s crnogorskim vladarom, koji je bio unaprijed dogovoren telegrafskim putem. Čovjek iznimnih svojstava i vješt vladar, Nikola I. primio je gosta u svojoj skromnoj, jednostavnoj i, kako Modrić navodi, patrijarhalnoj rezidenciji, u prostoriji u kojoj su se od namještaja nalazili jedan stol s novinama na ruskom, francuskom i talijanskom jeziku, glasovir i kamin venecijanske izrade. Knjaz je opisan kao čovjek inteligentnog izraza lica, divovskog stasa i baritonskog glasa, koji svojom iskrenošću i prefinjenim postupcima ostavlja očaravajući dojam na svoje goste (Modrich 1892: 329). On posjeduje i široku kulturu i obrazovanje, iznimno je rječit i superiorno inteligentan. Razgovor se vodio, kako piše Modrić, na talijanskom jeziku, a teme su se odnosile na Crnu Goru, zatim balkanske narode, slavenski svijet te na istočno pitanje i odnose Crne Gore s Rusijom i s Austrijom (Modrich 1892: 330). Posebno je istaknuo podršku koju Nikola I. uživa među svojim podanicima, kao i njegov paternalistički odnos prema njima.

⁵ Modrić navodi ime časopisa *Zeta*, no zapravo se radi o časopisu *Nova Zeta* koji je izlazio od 1889. do 1891.

Tijekom boravka u rezidenciji na Rijeci Crnojevića Modrić je imao priliku upoznati i prestolonasljednika Danila, najstarijeg sina knjaza Nikole, u to vrijeme visokog i vitkog dvadesetogodišnjaka, za koga ističe da je predan učenju i vičan lovačkim vještinama. Razgovor knjaza s princem Danilom iz koga je bilo vidno nastojanje crnogorskog vladara da kod svog nasljednika podstakne snažno rodoljublje, razboritost, ozbiljnost i marljivost, dirnuo je putopisca toliko da mu se učinilo kako se zatekao u domu nekog “biblijskog kralja” (Modrich 1892: 331). Na rastanku je knjaz posjetitelju poklonio primjerak svoje drame *Balkanska carica* (1886.) za uspomenu na susret, a Modrić je u putopisu spomenuo i najslavnije djelo crnogorske književnosti, *Gorski vijenac* koji je napisao knjažev prethodnik, vladika-pjesnik Petar II. Petrović Njegoš, čime je zaokružio sliku Petrovića kao književno nadarenih vladara.

Crnogorce je Modrić opisao kao snažne, izdržljive, brze i izuzetno otporne ljude (Modrich 1892: 313, 328) dodajući da se mogu sresti i ljudi staroga kova, poput jednog bivšeg ratnika koji na svom tijelu ima više od dvadeset rana, zbog čega u ondašnjoj “tromoj, klonuloj i iznurenoj Europi” takvi primjeri predstavljaju “očaravajući anakronizam” (Modrich 1892: 334).

Putopisac iznosi i zapažanja koja izlaze iz okvira stereotipnih prikaza Crnogoraca kao fizički snažnog i ratobornog naroda. Osim kao čestite, on ih predstavlja i kao vješte u prikrivanju vlastitih stavova i mišljenja (Modrich 1892: 330). Ističe da ta njihova diplomatska opreznost dolazi posebno do izražaja kad se nađu izvan Crne Gore, što mu je jedan mještatinin objasnio strahom podanika da u inostranstvu ne izjave nešto na čemu bi im njihov gospodar mogao zamjeriti (Modrich 1892: 330). Putopisac je zapisao i jednu zanimljivu anegdodu koju je čuo u Kotoru u kojoj je bilo riječi o slučaju naočitog Crnogorca koji je, nakon noći koju je proveo s tri djevojke istovremeno, od sve tri dobio potomke. Istaknuo je i bizaran detalj da je ljubav tih djevojaka prema mladiću trajala i nakon što mu je knjaz naložio da se oženi jednom od njih, ali da preuzme brigu o sve troje djece, kako je i bilo tako sve do njegove junačke pogibije na bojnopolju (Modrich 1892: 314). Anegdota o neobično slobodnom seksualnom ponašanju pokazuje da su ranija zapažanja putnika o nezainteresiranosti Crnogoraca za ženski svijet, ili djevojaka za ljubavne odnose van institucije braka bila zapravo posljedica izbjegavanja javnog očitovanja ljubavnih i erotskih impulsa (Vialla de Sommieres 1995 (1820); Yriarte 1878).

Opis posjete Crnoj Gori uokviruju dva poglavlja koja tematiziraju oblast današnjeg crnogorskog primorja: uvodno, u kojem opisuje sjeverni dio Boke Kotorske koji je posjetio prije odlaska na Cetinje i zaključno, koje prikazuje južni dio obale, Paštroviće, Budvu i Spič, koje je obišao na povratku iz crnogorske prijestolnice. Uz brojne podatke o povijesti tih krajeva, Modrić navodi i Orbinijevu tezu prema kojoj su Kotor osnovali

Trojanci 1291. godine prije Krista u bijegu pred Grcima (Orbini 1999 (1601)).

Modrić je u Bokokotorskom zaljevu većinu naseljenih mjesta vidio samo s broda, među ostalima i Herceg Novi, čije je prirodne ljepote i blagu klimu posebno istaknuo. Pažnju su mu posebno privukla i dva otočića u zaljevu, Sv. Đorđe i Gospa od Škrpje-la, potonji glasovit po umjetničkim znamenitostima u crkvi posvećenoj Bogorodici. Opisao je i Perast, njegove porušene crkve, zvonike i kule, podsjećajući pritom na raniji umjetnički i ekonomski procvat toga grada pod vlašću Mletačke Republike.

Poseban dojam na putopisca ostavila je tvrđava svetog Ivana ponad Kotora, kao i prirodna okolina grada (Modrich 1892: 311). Modrić objašnjava porijeklo imena triju gradskih vrata i opisuje kotorske uske, popločane i čiste ulice. Među gradskim znamenitostima izdvaja posebno katedralu sv. Tripuna, napominjući da se svake godine u slavu toga sveca u gradu organiziraju veličanstvene svečanosti. Modrić ocjenjuje da u Kotoru i u drugim bokeljskim mjestima nažalost ima vrlo malo očuvanih spomenika iz prošlosti, zbog čega taj “Bospor Jadrana”, kako on naziva zaljev smješten na razmeđu “razvijenoga Zapada i civilizacije Istoka u stagnaciji”, putnici sada najčešće posjećuju zbog raskošnih prirodnih ljepota i proučavanja narodnih običaja (Modrich 1892: 317).

O susretu Istoka i Zapada autor svjedoči opisom svakodnevice i međuljudskih odnosa u Kotoru koji je smješten na samoj granici ta dva svijeta. Na kotorski *pazar* stižu žene koje poljoprivredne proizvode za prodaju prenose na vlastitim leđima, a njihovi ih muževi prate jašući na konju ili magarcu, pa Modrić zaključuje da je odnos žena prema muškarcima “ponizan, skroman i bezuvjetno podređen”, a potonji se ponašaju “nadmeno, gordo, i nezainteresirano” (Modrich 1892: 316). S druge strane, putopisac također bilježi kako se u večernjim satima na drugoj strani kotorske rive lijepim damama u mondenim društvima udvaraju elegantni kavaliri. Razlike između ruralnog i urbanog Modrić opaža i u načinu prehrane stanovnika, pa opisuje seljake kako na *pazaru* “pohlepno proždiru komad crnog kruha s malo sira i bijelog luka”, dok građani u kavanama, u kojima se pored slavenskog čuje i talijanski jezik, uživaju u “sladoledima i najizvrsnijim stranim pićima” (Modrich 1892: 316). Notira i opreke u izboru zanimanja: dok su Bokelji, uprkos krizi brodogradnje, okrenuti još uvijek živoj pomorskoj tradiciji, gorštaci su uglavnom vični ratničkim vještinama. Ovo potonje ilustruje pomenom Krivošijskog ustanka iz 1869. godine, opisujući nesrazmjernu vojnu silu koju je Austrija morala primijeniti kako bi ugušila bunu u pograničnim oblastima Crne Gore.

Tematizacija razlika Istoka i Zapada u putopisnim djelima o Crnoj Gori i drugim balkanskim zemljama dio je poluorijentalitičke putopisne tradicije koja je Balkan promatrala kao prostor s otomanskim nasljeđem etiketirajući ga nerijetko polurazvijenim, poluciviliziranim i polukolonijalnim (Todorova 2006). Osnovni elementi strukture

tog diskursa bili su odnos prema radu, posvećenost razvoju ekonomije, odnos prema obrazovanju i kulturi, položaj žena, gastronomska kultura i slično. Nerijetko su opisi kulture i civilizacijskih vrijednosti *drugih* imali za cilj ukazati na nužnost civilizatorske misije koja bi se provodila pod upravom zemlje iz koje je putopisac dolazio.⁶ Specifičnost opisa Crne Gore u putopisnim djelima stranih autora ogledala se u čestom miješanju poluorijentalističkog s takozvanim junačkim diskursom, nastalim u vrijeme slabljenja osmanske moći i turskog povlačenja iz jugoistočne Europe (Šistek 2009: 265). Jezgro toga diskursa predstavljala je borba lokalnog stanovništva za slobodu i neovisnost, kao i njihova težnja za konstituiranjem vlastitih nacionalnih država.⁷

Na povratku iz crnogorske prijestolnice Modrić je posjetio Budvu, poluotok Sveti Stefan i manja pogranična mjesta, pa je u svojim zapisima navodio podatke iz istorije tih krajeva i inzistirao na kontrastu između slavnog razdoblja mletačke vladavine i aktualne austrougarske uprave, pod kojom je, prema njegovom sudu, Budva postala sumorno i slabo naseljeno mjesto. U tom je kraju primijetio prevladavajući utjecaj Istoka, koji se očituje u jakim strastima i okrutnim običajnim praksama stanovnika. Predstavljajući domoroce kao vrijedne, ozbiljne i oprezne ljude kada trebaju izložiti svoje misli, smatra da se ipak mora naglasiti kako su isto tako poznati po ljubomori i spremnosti na krvavu osvetu zbog navodnog ili stvarnog nevjerstva supruge, dok su im vrline gostoprimstvo, navada da nikad ne poriču danu riječ, ali i krvna osveta u drugim prigodama. Pri spomenu Budve naveo je i znamenitog pisca Stefana Mitrova Ljubišu (1824.–1878.) i ukratko ispričao njegovu pripovijetku *Skočiđevojka*.⁸

U talijanskom povijesnom časopisu Modrićeva je putopisna knjiga o Dalmaciji i Crnoj Gori prikazana neposredno nakon objavljivanja (Occioni Bonaffons 1892: 285–288). Recenzent je pohvalio tečnu autorovu naraciju i naveo da je knjiga stekla veliku popularnost u Italiji, objasnivši to činjenicom da je publici uspjela približiti do tada manje poznate krajeve istočne obale Jadrana.

2. Do druge Modrićeve posjete Crnoj Gori došlo je u srpnju 1902. godine i to povodom ženidbe crnogorskog princa Mirka Petrovića (1879.–1918.) s Natalijom Konstantinović (1882.–1950.). Natalija je bila unuka srpske princeze Anke Obrenović

⁶ Na složene mehanizme konstruiranja drugosti često uvjetovane kolonijalnom sviješću ukazuju Said 1978.; Pratt 1992; Wolff 1994.; Jezernik 2004.; Lisle 2006.

⁷ Budući da je u Europi 19. stoljeće bilo vrijeme borbi za nacionalno ujedinjenje i oslobođenje od stranih dominacija, borba Crnogoraca protiv Turaka poprimala je u nekim slučajevima alegorijsku funkciju. Pritom su Turci zamjenjivali „tradicionalne neprijatelje“ nacije kojoj je djelo bilo namijenjeno (Jezernik 2004: 113, 161; a Čagorović i Carmichael 2006: 62; Šistek 2009: 256–258).

⁸ Modrić ne spominje intertekstualne veze ove Ljubišine pripovijetke s Manzoničevim *Zaručnicima* (Đurić 2003).

(1821.–1868.), bliske rodice kralja Aleksandra Obrenovića (1876.–1903.), koji je na to vjenčanje gledao s podozrenjem, uvjeren da Crna Gora time pretendira na srpski prijestol.⁹ Kralj je već ranije bio u sukobu s obitelji Konstantinović i neke njene članove prognao iz Srbije zbog kritika koje mu je upravo otac crnogorske nevjeste, pukovnik Aleksandar Konstantinović uputio zbog njegova braka s udovicom Dragom Mašin (1864.–1903.).¹⁰

Dok je u vrijeme prve Modrićeve posjete Crna Gora Talijanima bila gotovo nepoznata zemlja, desetljeće nakon toga čitatelji su već bili upoznati s mnogim vidovima života u njoj. Bilo je to posljedica vjenčanja talijanskog prestolonasljednika Viktora Emanuela III. Savojskog s crnogorskom princezom Jelenom Petrović-Njegoš 1896. godine, što je potaknulo znatan interes Talijana za Crnu Goru kao i tisak brojnih publikacija o toj zemlji, njenom narodu i običajima (Cronia 1958: 502; Kilibarda 1993). Stoga je i na vjenčanju crnogorskog princa Mirka zabilježena veća prisutnost Talijana u Crnoj Gori. Osim predstavnika dinastije Savoja, iz Italije su na Cetinje doputovali dopisnici talijanskih listova, fotografi, filmski snimatelji i glazbenici.¹¹

Dojmove s vjenčanja princa Mirka i svog trodnevnog boravaka na Cetinju Modrić je opisao u knjižici na talijanskom jeziku pod naslovom *Cetinjska svadba*, objavljenj iste godine u Bergamu (Modric 1902).¹² U tom je putopisu, strukturiranom u pet poglavlja zapisana i prigodna pjesma na talijanskom jeziku “Noć nad Crnom Gorom” (“Notte sul Montenegro”) splitskog liječnika i književnika Girolama Itala Boxicha (1869.–1940.). Knjižica sadrži i trinaest fotografija Cetinja, vladarske porodice i crnogorskih zvaničnika. Opisan je doček Natalije Konstatinović u Kotoru, njeno putovanje do Cetinja, ceremonija vjenčanja, zabava i slavlje koji su tim povodom organizirani, izgled crnogorske prijestolnice te ponovni autorov susret s knjazom Nikolom i nekim drugim posjetiteljima crnogorske prijestolnice.

Na početku Modrić opisuje svoje putovanje od Dubrovnika do Kotora brodom na kojem je putovala i Natalija Konstantinović. S članovima njene obitelji i s njom samom imao je prigodu osobno porazgovarati. Opisuje izgled, držanje, društveni i imovinski status članova obitelji Konstantinović, posebno ističući široko obrazovanje i intelektualne kvalitete crnogorske nevjeste, ali i njenu ljepotu, kojom je, kako navodi,

⁹ „A ‚Hornet’s Nest‘ Of A Royal Balkan Debacle: Mirko & Natalia“ <http://theesotericcuriosa.blogspot.com/2010/01/right-royal-balkan-debacle-mirko.html?view=sidebar> (9. lipnja 2018.).

¹⁰ Isto.

¹¹ „Dolazak izvanrednog izaslanstva italijanskog“, *Glas Crnogorca*, 31/1902., 27 (6. VII) 1; „Učešće Italijanaca“ *Glas Crnogorca*, 31/1902., 27 (6. VII) 2; „U oči svadbe“, *Glas Crnogorca*, 31/1902., 27 (6. VII) 1.

¹² Primjerak ovog rijetkog izdanja nalazi se u Dvorskoj biblioteci na Cetinju (sign. B – III – 21/2).

zadivila lokalno stanovništvo u Kotoru.

Veliku pažnju Modrić posvećuje političkom značaju ovog braka. On ne prešućuje negodovanje kralja Aleksandra Obrenovića zbog izbora princa Mirka zbog čega je srpski ambasador oputovao sa Cetinja nekoliko dana prije vjenčanja i što je prouzročilo diplomatske razmirice između Srbije i Crne Gore (Modric 1902: 5–7). Putopisac spominje i skandale koji su obilježili privatni život vladara dinastije Obrenović, ne samo aktualnog kralja Aleksandra, nego i njegova oca kralja Milana, suprotstavljajući ih uzornom vladanju i obiteljskim vrijednostima njegovanim u crnogorskoj vladarskoj kući Petrovića Njegoša, koji su prikazani kao idilična kršćanska obitelj (Modric 1902: 13–14).

Modrić opisuje nevjestin dolazak u Njeguše, rodno mjesto dinastije Petrović na padinama Lovćena, gdje je mladoženjin brat prestolonasljednik Danilo gostima priredio ručak kako bi se okrijepili od napornog putovanja. Prigodom ceremonija vjenčanja na Cetinju sljedećega dana na autora je poseban dojam ostavilo dostojanstveno držanje članova crnogorske vladajuće porodice, ali i svih okupljenih Crnogoraca. U gradu je pritom vladao besprijekoran red unatoč velikoj količini popijenog alkohola. Uzvanici su na balu održanom na dvoru knjaza Nikole posebno zapazili princezu Juttu, suprugu princa Danila, i princezu Kseniju, jednu od devet knjazovih kćeri.

Modrić je u ovom putopisu opisao i neke cetinjske znamenitosti koje je obišao u društvu Evgenija Popovića (1842.–1931.), tadašnjeg crnogorskog konzularnog zastupnika u Rimu, zajedno s talijanskim novinarima, fotografima i drugim gostima. Bile su to znamenitosti iz ratne prošlosti zemlje: vojarna, sala s ratnim trofejima u Njegoševoj Biljardi i ograda oko Vlaške crkve sačinjena od cijevi pušaka zaplijenjenih u ratovima protiv Turaka 1858. i 1876. –1878. godine.

I u ovom putopisu Modrić navodi podatke o crnogorskom vladaru i njegovoj obitelji te ističe vještinu knjaza Nikole da se, uprkos skromnoj veličini i siromaštvu svoje zemlje, nametne na međunarodnoj političkoj sceni i pribavi podršku velikih sila. Knjaz nije bio samo političar nego i pjesnik, zbog čega Modrić ističe umjetničku vrijednost drame *Balkanska carica* i predviđa da će se političke ideje o ujedinjenju južnog slavenstva, koje je Nikola I. u ovoj drami umjetnički oblikovao, jamačno i ostvariti (Modric 1902: 30).

Autor je dotaknuo i šire političke odnose Crne Gore, posebno s Rusijom i s Italijom, ističući da se upravo u vrijeme vjenčanja na Cetinju talijanski kralj nalazio u posjetu ruskom caru te da je crnogorski knjaz bio posrednik pri organiziranju toga susreta (Modric 1902: 15). Modrić smatra da bi bilo uputno da se slavenski narodi i Talijani udruže protiv “zajedničkih neprijatelja”, odnosno Nijemaca i Austrijanaca, procijenivši da će sklapanje slavensko-latinskog saveza obilježiti 20. stoljeće (Modric 1902:

27), a u tom procesu su, po njegovom mišljenju, veliku ulogu trebale imati upravo kćeri knjaza Nikole: talijanska kraljica Jelena (Elena di Savoia) i princeza Milica, udana za ruskog kneza Petra Nikolajeviča Romanova, bliskog rođaka ruskog cara (Modrić 1902: 27).

Putopisac se osvrnuo i na političke odnose Crne Gore i Turske, ukazujući na visoki stupanj međusobnog uvažavanja tih nekada tradicionalnih neprijatelja. S tim u vezi spominje dolazak na Cetinje povodom ovoga vjenčanja sultanovog izaslanika, kao i veličanstvenu zabavu organiziranu u njegovu čast. U crnogorsku su prijestolnicu tada doputovali i predstavnici pograničnih plemena pod turskom upravom, pa Modrić ističe razlike između turskih podanika i Crnogoraca u korist potonjih. Ističući da je među stanovnicima pod turskom upravom običaj krvne osvete i dalje živ, dok je u Crnoj Gori iskorijenjen, autor ističe napredak koji je Crna Gora ostvarila po pitanju svoga pravnog uređenja.

Kad je riječ o Crnogorcima, Modrić ih i ovoga puta opisuje kao ozbiljne i gorde ljude veličanstvenog izgleda i držanja (Modrić 1902: 14). Navodi i zapažanje svoga kolege, dopisnika rimskog lista *Tribuna*, o snazi i jedrini ovog naroda, nasuprot ostarjelosti i zakržljalošću Europljana.¹³ Kao i brojni putopisci prije njega, i Modrić Crnogorce po njihovom ratničkom duhu i hrabrosti uspoređuje s homerskim junacima, a njihovog vladara s rimskim carevima. Uspostavljanje ovakvih analogija pridavalo je Crnogorcima obilježje stanovite “više kulture”, pa su tako mogli biti predstavljeni kao nasljednici starogrčke i starorimske tradicije, a ne kao nepismeni seljaci ili barbari.¹⁴ Modrić dodaje da su Crnogorci i tašti, zbog čega se iznimno trude da dođu do odlikovanja čak i u mirnodopsko vrijeme, a kao bizaran detalj navodi kako je neki podanik u nedostatku ratnih podviga uspio izmoliti od knjaza medalju “za lijepo ponašanje” (Modrić 1902: 24–25). Putopis donosi i nekoliko drugih općih mjesta o Crnogorcima ilustriranih epizodama koje su trebale posvjedočiti o njihovom iznimnom poštenju i nemaru za materijalna bogatstva.

I u ovom putopisu Modrić je želio istaknuti kako je Crna Gora u relativno kratkom mirnom razdoblju uspjela ostvariti vidan privredni i društveni napredak i preobrazila se iz drevnog herojskog društva u modernu državu. Te su činjenice potkrijepljene s jedne strane sjećanjima cetinjskih sugovornika na nekadašnji izgled prijestolnice i na ratne podvige crnogorskih junaka, a s druge, dijelovima razgovora s poslovnim ljudima u kojima je bilo riječi o planovima za izgradnju pomorske luke u Baru i že-

¹³ U časopisu *Tribuna illustrata* objavljen je članak o vjeridbi princa Mirka i Natalije Kontstantinović, sa njihovim fotografijama: „Il fidanzamento del principe Mirko“ *Tribuna illustrata*, 10/1902., 12 (23. III) 3.

¹⁴ Neki autori ove paralele objašnjavaju i klasičnim obrazovanjem putopisaca (Šistik 2009: 39–40).

ljezničke mreže u Crnoj Gori (Burzanović 2009: 25). Glavni je zagovornik modernog razvoja bio prijašnji knjažev sekretar Jan Vaclik (1833.–1918.)¹⁵ koji je povodom vjenčanja princa Mirka tih dana boravio na Cetinju. Autor bilježi Vaclikova sjećanja na knjaza Nikolu sa samog početka rada u njegovoj službi, kad su ga u mladosti “zanimale samo poezija i lijepa književnost” (Modric 1902: 23).

U putopisu je opisan dolazak na Cetinje i prvog automobila kojim su se dovezla dva europska plemića, burbonski princ don Jaime de Borbón y Borbón-Parma (1870.–1931.) i markiz Villalonga de Bilbao. Opisujući krhku pojavu i fizičke nedostatke potonjeg (umjetnu nogu, zgrčenu desnu ruku i paralitično tijelo) Modrić ga je usporedio po izgledu i interesu za umjetnost s talijanskim pjesnikom Giacomom Leopardijem i začudio se kako taj mladi čovjek unatoč nemalim zdravstvenim problemima vozi automobil po cijeloj Europi (Modric 1902: 20).

3. Prema klasifikaciji Cvetana Todorova koji je putopisce prema načinu prikaza zemlje u kojoj su boravili i njihovog odnosa prema drugom podijelio u deset kategorija, Modrića bi se moglo najprije svrstati u putnike impresioniste (Todorov 1994: 328–336). On je bio obrazovan i dobro obaviješten posjetitelj koji je sa svoga putovanja donio i sadržaj visoke kulture (umjetničko djelo *Balkanska carica*), prikazao slike jedinstvene prirode (Boka Kotorska, brdoviti kraj Crne Gore) i pritom izložio svoja subjektivna opažanja o drugom, odnosno o stanovnicima premda ne tako daleke, ali za tadašnje Europljane ipak egzotične balkanske zemlje. Slika Crne Gore u njegovim putopisima svjedoči o zapažanju bizarnih i egzotičnih pojedinosti i o namjeri da se istakne napredak u razvoju zemlje ostvaren koncem 19. stoljeća. Opisi materijalnih činjenica, poput prijevoznih sredstava ili smještaja, uz stupanj ekonomskog razvoja, pokazuju i odnos Crne Gore prema strancima. Nekad posve nepristupačan predio, lišen putne infrastrukture, gostionica i hotela, kako je bio opisan u putopisima iz prve polovice 19. stoljeća, transformirao se, prema Modrićevu svjedočenju, u otvoren kraj koji se trudi zadovoljiti potrebe putnika izgradnjom kolskoga puta kojim se moglo putovati i automobilom, kao i brigom za njihov smještaj. Inzistiranje na privrednom napretku Crne Gore, osobito prisutno u drugom Modrićevu putopisu, nadovezuje se na ranije prikaze te zemlje u putopisima talijanskih autora koji su je posjećivali prije i neposredno nakon vjenčanja Savoia–Petrović. U središtu zanimanja tih putopisaca bile su uglavnom urbane sredine i proces urbanizacije, kultura, obrazovanje, pravni

¹⁵ Vaclik je naprije bio u službi knjaza Danila a potom knjaza Nikole. Nakon rata Crnogoraca i Turaka iz 1862. godine zastupao je Crnu Goru pri uspostavi granica s Turskom. Diplomatsku djelatnost nastavio je kao crnogorski konzul u Skadru, a nakon toga je bio crnogorski diplomatski zastupnik u Petrogradu (Vaclik 1996 (1858); Černi 1933).

sustav i ulaganja u privredni razvoj, a namjera im je bila prikazati Crnu Goru talijanskim čitateljima kao uređenu državu, dostojnu domovinu buduće talijanske kraljice. Premda je zamijetio da razvoj transformira Crnu Goru, Modrić nije smatrao, poput nekih drugih putopisaca, da će modernizacija ugroziti tradicionalne vrijednosti te planinske zemlje (Šistek 2009: 260; McArthur 2010: 78–82). Naprotiv, u njegovim prikazima prevladava romantična idealizacija Crne Gore kao drevne herojske i zdrave zajednice, beskonfliktnog društva utemeljenog na uzajamnom poštovanju, čije su vrijednosti utkane u likove starih ratnika i pretke knjaževske obitelji. Crnogorci tako u njegovoj viziji postaju i svojevrstan antipod i opreka razvijenoj Europi, sposobni da ostave jak dojam na posjetitelje i potaknu i njihovu osobnu revitalizaciju, aktiviranje unutarnjih snaga i uzvišenih vrlina.

Dominantna osoba u Modrićevu putopisu je crnogorski vladar, prikazan kao najuzvišenije otjelovljenje nacionalnog duha, oplemenjen kulturom i posebnom inteligencijom, “čarobnjak” čija se vještina uspostavljanja odnosa i nametanja vlastitih pozitivnih stavova očitovala kako u obiteljskoj sredini, tako i u unutarnjoj i vanjsko-političkoj sferi. U svojim je putopisima po Crnoj Gori Modrić posebno istaknuo njen politički značaj u regionalnom, ali i u širem, međunarodnom okviru, pripisujući zasluge ne samo vladarevim intelektualnim sposobnostima i vrlinama, nego i političkoj i diplomatskoj vještini njegovih kćeri. Idealiziran prikaz crnogorske dinastije Petrović koji je istaknuo vrline svih njenih članova, njihove osobne sposobnosti i skladne obiteljske odnose, osobito prisutan u europskoj javnosti tijekom i nakon 1896. godine, koju je obilježilo vjenčanje Savoia-Petrović, čemu je pridonio i Zadrani Josip Modrić, potrajat će u talijanskoj javnosti sve do Balkanskih ratova, odnosno do 1912. i 1913. godine.

LITERATURA

- BALDACCI, Antonio. 1886. *Le Bocche di Cattaro ed i Montenegrini: impressioni di viaggio e notizie da servire per introduzione alla flora della Cernagora*. Bologna: Società tipografica Azzoguidi.
- . 1891. “Nel Montenegro. II. Il mio viaggio botanico del 1890”. *Malpighia* 5: 9–10, 378–403; 5, 11–12, 440–471.
- BURZANOVIĆ, Slavko (ur.). 2009. *100 godina željeznice Crne Gore*, Cetinje – Podgorica: Obod – Željeznica Crne Gore.
- CACCAMO, Francesco. 2011. “Alla scoperta della sponda orientale dell’Adriatico. Vi-

- aggiatori in Albania e in Montenegro”. Trinchese Stefano, Caccamo Francesco (ur.), *Rotte adriatiche: tra Italia Balcani e Mediterraneo*. Milano: Franco Angeli: 95–112.
- CRONIA, Arturo. 1958. *La conoscenza del mondo slavo in Italia: bilancio storico-bibliografico di un millennio*. Padova: Officine grafiche Stediv.
- ČAGOROVIĆ, Nebojša; CARMICHAEL, Cathie. 2006. “Constructing and rethinking Montenegrin national identity”. *Narodna umjetnost* 43, 1: 59–74.
- ČERNI, Vratislav. 1933. “Jovan Vaclik (Čeh u službi Crne Gore)”. *Istorijski zapisi* 7, 3: 129–132.
- ĐURIĆ, Željko. 2003. “Manzoni in Montenegro”. *Lingua e letteratura italiana dentro e fuori la Penisola*. Ur. S. Widłak. Krakow: Università Jagellonica: 87–95.
- FORD, Emmet B. 1959. “Montenegro in the Eyes of the English Traveler”. *Südost Forschungen: internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas* 18: 350–380.
- GARBIN, Daria; de’ VIDOVIČ, Renzo (ur.). 2012. *Dalmazia nazione. Dizionario degli Uomini illustri della componenete culturale illirico-romana latina veneta e italiana*. Trieste: Fondazione Rustia Traine.
- JEZERNIK, Božidar. 2004. *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. London: Saqi.
- . 2008. *Divlja Evropa*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- LISLE, Debbie. 2006. *The Global Politics of Contemporary Travel Writing*. New York: Cambridge University Press.
- MCAARTHUR, Sarah. 2010. *Being European: Russian Travel Writing and the Balkans, 1804–1877*, University Colledge London, School of Slavonic and East European Studies, Submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy.
- MELILEO, Noemi; SOLARI, Daria. 2010. “Introduzione”. Yriarte, Charles. *Le rive dell’adriatico ed il Montenegro*. Bari: Edizioni CISVA: II–LIV.
- MODRICH, Giuseppe. 1892. *La Dalmazia romana – veneta – moderna. Note e ricordi di viaggio*. Torino: L. Roux e C.
- [MODRICH, Giuseppe]. 1896. “Nel Montenegro”. *Paese* 21, 35 (29. VIII.): 2; 36 (5. IX.): 2; 37 (12. IX.): 2.
- MODRIC, Joso. 1902. *Le nozze di Cetinje*. Bergamo: s.t.
- NICOLARDI, Monica. 2010. “Diario del ritorno nella terra natia: la Dalmazia di Giuseppe Modrich”. Modrich, Giuseppe. *La Dalmazia romana – veneta – moderna. Note e ricordi di viaggio*. Bari: Edizioni CISVA: III–XV.
- OCCIONI BONNAFONS, Giuseppe. 1892. “Giuseppe Modrich, *La Dalmazia romana-ve-*

- neta-moderna; note e ricordi di viaggio". *Rivista storica italiana* 9: 285–288.
- ORBINI, Mauro. 1601. *Il regno degli Slavi, oggi corrottamente detti Schiavoni*. Pesaro: Girolamo Concordia.
- . *Kraljevstvo Slavena*. 1999. Zagreb: Golden marketing, Narodne novine.
- PRATT, Mary Louise. 1992. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London and New York: Routledge.
- SAID, Edward. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- ŠISTEK, František. 2009. *Naša braća na Jugu: Češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*. Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska.
- TODOROV, Cvetan. 1994. *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- TODOROVA, Marija. 2006. *Imaginary Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek, Krug.
- TRESIĆ PAVIČIĆ, Ante. 2007. (1906). "Po ravnim Kotarima". *Asseria* 5: 281–282.
- VACLIK, Jan. 1996. *Suverenitet Crne Gore i savremeno međunarodno pravo u Evropi*. Podgorica: CID.
- VANNUTELLI, Vincenzo. (1886). *Zernagora, al Montenegro*. Roma: Mario Armanni.
- VIALLA DE SOMMIERES, Jacques Louis Claude. 1820. *Voyage historique et politique au Montenegro*, Paris: Alexis Eymery.
- . 1995. *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*. Cetinje: CID
- WOLFF, Larry. 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: University Press.
- YRIARTE, Carlo. 1883. *Le rive dell'Adriatico e il Montenegro*. Mialno: Treves.
- YRIARTE, Charles. 1878. *Les bords de l'Adriatique et le Monténégro*. Paris: s.t.
- Anonim. 1902. "Il fidanzamento del principe Mirko". *Tribuna illustrata*. 10, 12 (23. III.): 3.
- Anonim. 1902 a. "Dolazak izaslanstva italijanskog". *Glas Crnogorca* 31, 27 (6. VII.): 1.
- Anonim. 1902 b. "Učešće Italijanaca". *Glas Crnogorca* 31, 27 (6. VII.): 2.
- Anonim. 1902 c. "U oči svadbe". *Glas Crnogorca* 31, 27 (6. VII.): 1.
- Anonim. 1916. "Iz Dalmacije". *Učiteljski tovariš* 56, 24 (1. XII.): 5.

JOSIP MODRIĆ'S TRAVELOGUES ABOUT MONTENEGRO

The paper analyses travel writings about Montenegro by a journalist, publicist and a Viennese student, Josip (Jozo) Modrić of Zadar, who also signed Giuseppe Modrich and Modric, and who wrote and published his works in Italian as well. The motives of his two visits to Montenegro in 1892 and 1902 were investigated, as well as his idealised image of that country and its inhabitants, Montenegrins, which partially coincides with and somewhat deviates from the stereotypical picture of them in European travel writing from the late 19th and early 20th century. In his travel books, Josip Modric contributed significantly to the formation, acceptance and change of the discursive practice of the kingdom of Montenegro of that time, when, due to the specific historical circumstances linked with the Savoy and Petrović dynasties, there was a significant increase in the interest of the Italian public in this overseas country.

KEYWORDS:

Montenegro, imagology, Josip Modric, travelogue, overseas other

LA PROSA ODEPORICA DI JOSIP MODRIĆ SUL MONTENEGRO

Il contributo prende in esame la prosa odeporica sul Montenegro dello zaratino Josip (Jozo) Modrić, giornalista e poligrafo laureato a Vienna che si firmava anche "Giuseppe Modrich" e "Modric" e che scriveva e pubblicava le sue opere in lingua italiana. La ricerca si concentra sugli spunti delle due visite dell'Autore nel Montenegro nel 1892 e nel 1902 e sulla sua visione imagologica del Paese e dei suoi abitanti, i Montenegrini. Questa visione in parte coincide e in parte si discosta dall'immagine stereotipata del Montenegro presente nella prosa di viaggio europea alla fine dell'Otto- e all'inizio del Novecento. Con i suoi libri di viaggio Josip Modrić ha dato un notevole contributo al cambiamento del tipo di discorso sul Regno del Montenegro dell'epoca, nel momento in cui, a causa della specifica situazione storica legata alle dinastie Savoia e Petrović, si notava una grande crescita di interesse dell'opinione pubblica italiana per questo Paese sulla costa orientale dell'Adriatico.

PAROLE CHIAVE:

alterità oltreadriatica, imagologia, Josip Modrić, Montenegro, prosa odeporica

